

Reglementări cu valoare legislativă privind hotărnicile din Țara Românească (secolele XIV—XVIII)

FLORENȚA IVANIUC

Totalitatea practicilor legate de problemele de hotar și hotărnicie în Țările Române s-a constituit de timpuriu în procedură juridică, iar aceasta în derularea sa conflictuală sau neconflictuală a atras necesitatea creării unor reglementări juridice mai generale, conturate la început oral, în cutume, iar apoi formulate în scris, sub denumirea de pravili și legiuiri.

Apariția tîrzie a legislației autohtone în Țara Românească, fenomen de altfel semnalat și analizat de exegeza de specialitate¹, a lăsat un larg spațiu temporal de acțiune obiceiului sau cutumei, care poate fi socotită, pe drept cuvînt, prima legislație completă a evului mediu românesc. Elaborat cu multă scrupulozitate, în baza unui sumum de situații cotidiene, completat și modificat în urma confruntărilor directe din practica funciară obiceiul hotărniciei a devenit legea de referință pentru soluționarea tuturor problemelor privind proprietatea. Inconveniența oralității sale a fost aproape în totalitate eliminată prin asocierea unui fundament spiritual, care îi asigura continuitatea tradițională, dar și latura constrictivă.

Obiceiul pentru hotărnicie, cu legislație orală, a selectat acele practici cu valoare de generalitate acceptate de largi comunități umane, aceasta conturînd baza viitoarei proceduri juridice. Se crează astfel un raport complex între practica propriu-zisă, între obicei, ca formă de reglementare, și procedura juridică, presupunînd o permanentă coordonare, dar și confruntare.

Un alt aspect interesant al problemei rezultă din posibilitatea de determinare a părților ce contribuiau la crearea obiceiului ca lege cu valabilitate temporală nedeterminată. Recunoscînd contribuția substanțială a colectivităților umane direct interesate în reglementarea chestiunilor de proprietate, pe plan local, nu trebuie neglijat rolul important al domniei și funcția sa de decizie, ceea ce îl îndreptățește pe istoricul Valentin Al. Georgescu să afirme că, „chiar actele normative ale domniei ajungeau să îmbrace un caracter de obicei, să ducă la existența cutumiară, ca lege a țării”². De referință în literatura de specialitate rămîne un alt studiu al său, în care Valentin Al. Georgescu a surprins în profunzime simbioza relațiilor dintre domn și comunitatea lo-

¹ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611—1831)*, partea I, București, 1979, p. 43. Vezi și Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești* pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, București, 1980, p. 117—118.

² Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești...*, p. 45.

cală, susținând că varietatea locală a obiceiurilor zonale a creat o „lege a satului”, și nu a satelor, dar aplicarea sa avea loc tot prin autoritatea suverană, exprimată prin procedura conjurătorilor³. După cum susținea același autor, exista chiar posibilitatea de desființare sau chiar de cenzurare a obiceiului prin neconfirmarea sa în cadrul unei judecăți sau „printr-o declarație normativă (generală) că un anumit obicei este „ridicat”, „obosit”, „stricat”, „călcat”, adică abrogat”⁴.

Domnia a recunoscut obiceiul pământului și l-a acceptat ca legislație primordială, de aceea adresa era consemnat în redactarea actelor domnești, dar totdeauna legat de o formă concretă, de o practică specifică a hotărniciei. Punerea pietrelor și a semnelor era un obicei amintit de Constantin Brîncoveanu hotărnicilor rînduiți la 1698 (7204) aprilie 30, pentru satul Oreavița (Mehedinți), dar aici⁵, ca și în alte ocazii, devenea însărcinare juridică⁶. „Tragerea prin trei locuri” era un alt obicei transmis prin poruncă, dar adesea recunoscut prin anaforelele boierilor hotarnici⁷ ca și obligativitatea de a face *masă*, după totalizarea întregii suprafețe aflate în discuție⁸. În 1780 aprilie 1, marii boieri consemnau pentru moșia Bora, ca „să să urmeze cu împărțeala moșii analoghion și din bună și din rea, după obiceiul pământului”⁹, iar anaforaua boierilor înregistra la 1794 august 7 o altă practică legată de hotărnicie: „Și de vreme ce după vechiul obiceiul al pământului, care este urmat și păzit pînă astăzi, parte care nu rămîne odihnită la o hotărnicie cu voe și cu slobozenie, cu a sa cheltuială să ridice și alți boieri hotarnici pentru a-și dovedi năpăstuirea...”¹⁰ Chiar și cercetarea cu portărelul devenise un obicei, după cum arăta, la 1777 noiembrie 22, rezoluția domnească pentru moșia Tătărăi: „... atuncea veți înștiința domnii mele și să va orindui cu portărel, după obicei”¹¹.

Desigur, fiecare practică legată de hotărnicia, verificată și respectată, devenea un obicei cu valoare de lege, mai ales după primirea confirmării domnești, iar însumarea lor ar putea conduce la reconstituirea aceluia cod legislativ local și oral de reglementare a hotarelor.

Recunoscînd că uneori terminologia poate precede existența concretă, dar fără a nega succesiunea cronologică în apariția obiceiului și a legii în Țara Românească, se impune precizarea că în documentele vremii legea sau pravila (cu sensul autohton) este totuși citată cu mult înainte de a exista ca atare și a deveni funcțională. Explicația rezidă din aplicarea unor semnificații adiacente termenului cu care a circulat mult timp în cancelaria domnească. Astfel, în redacția actelor din secolul al XVI-lea termenul de lege a fost utilizat frecvent cu înțelesul de judecată, iar această substituire putea conduce la concluzia unei

³ Idem, *La place de la coutume dans le droit des états féodaux roumains de la Valachie et de la Moldavie jusqu'au milieu du XVIIe—siècle*, in „Revue roumaine d'histoire”, VI (1957), nr. 4, p. 558.

⁴ Idem, *Bizanțul și instituțiile românești...*, p. 45.

⁵ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, CCXCV/18.

⁶ Ibidem, CCLXX/5; fond Episcopia Buzăului, XLVIII/126.

⁷ Ibidem, fond Mitropolia Țării Românești, IV/18; CCLXXII/3; fond Episcopia Buzăului, XXXIII/58.

⁸ *Acte judiciare din Țara Românească (1775—1781)*, București, 1973, p. 760.

⁹ Ibidem, p. 916.

¹⁰ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, XLII/2.

¹¹ *Acte judiciare din Țara Românească...*, p. 473.

limitări sau chiar a unei involuții a limbajului juridic din Țara Românească. Astfel, în 1544 (7052) iunie 7, Radu Paisie, judecând pricina Mănăstirii Bistrița cu Mănăstirea Argeș pentru satul Stroești, în urma hotărniciei efectuate prin intermediul boierilor, a constatat că „au rămas argeșenii de lege cu rea urgie de la <domnia mea>”¹². La fel au rămas de lege și locuitorii din Hârșani la 1556 (7064) mai 4, înaintea lui Pătrașcu cel Bun¹³, și Tudor logofătul în 1555 (7064) noiembrie 1, în judecată cu Dumitru postelnic pentru moșia Albești¹⁴, sau la 1626 (7134) aprilie 10, locuitorii din Corbii de Piatră, aflați în conflict cu mănăstirea de acolo¹⁵.

Sensurile termenului cunosc însă o variație în jurisdicția Țării Românești astfel că la 1549 (7057) iunie 9 Mircea Ciobanul, judecând neînțelegerile dintre Mitrea și Grozea, pe de o parte, și Copaciul cu Moșul, pe de alta, pentru ocina Drăghiceani, conchidea în final: „Iar cui i se pare strîmb, să ia lege”¹⁶. Într-adevăr, Petru cel Tânăr consemna în actul său din 1566 (7074) ianuarie 10, emis cu prilejul judecării conflictului dintre Mănăstirea Tismana și Mănăstirea Bistrița, pentru satul Tismana, că: „domnia mea am dat lege călugărilor de la Bistrița, 12 boieri, să jure că au avut Bistrița jumătate din satul Tismana, de moștenire”¹⁷. Și tot Petru cel Tânăr a dat în același an, la 15 ianuarie, „lege peste lege fiicelor lui Pîrvu, 24 de boieri”¹⁸.

Mai interesant este termenul introdus de hrisovul lui Petru cel Tânăr din 1569 (7078) octombrie 16 pentru locuitorii satului Corlăteștii, cînd amintea că le-a dat alți 24 boieri ca să nu fie cu neamurile lor, ci străini, „oameni bătrîni de lege”¹⁹, sugerînd conturarea unei anume specializări juridice.

Siguranța cu care aceiași domn afirma la 1561 (7069) iulie 26, cu ocazia judecării pentru ocina Pîrțcov, că „domnia mea am cercetat și a judecat după dreptate și după lege”²⁰, ar fi putut crea impresia unei legislații scrise de orientare și reglementare. Dar o exprimare identică se regăsește și în actul din 1533 (7041) aprilie 16, unde se arăta că cei 12 boieri luați pentru Barbul banul și jupîneasă sa n-au putut să jure și să mărturisească „după dreptate și după lege”²¹. O completare semnificativă este adusă de actul din 1566 (7064), cînd domnul a numit pe „Costina și pe cinstitul boier al domniei mele Radu logofăt să cerceteze locul, tot cu oameni buni, să hotărnicască după dreptate și după legea dumnezeiască”²². De aici concluzia că mai mult nevoia de legalitate a impus în cancelaria domnească elaborarea acestei formule juridice, anticipînd astfel apariția formei de reglementare juridică, anume, legea scrisă.

Din cercetarea documentelor vremii se constată că, pentru o scurtă perioadă, legea și obiceiul au coexistat în cuprinsul aceleiași formule diplomatice, pentru că la 1644 (7152) ianuarie 12, Matei Basarab porunca hotar-

¹² *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, vol. IV, București, 1981, p. 202. (În continuare se va cita D.R.H., B.).

¹³ *Ibidem*, vol. V, București, 1983, p. 74.

¹⁴ *Ibidem*, p. 64.

¹⁵ *Ibidem*, vol. XXI, București, 1965, p. 74–75.

¹⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 334.

¹⁷ *Ibidem*, vol. VI, București, 1985, p. 4.

¹⁸ *Ibidem*, p. 6.

¹⁹ *Ibidem*, p. 207.

²⁰ *Ibidem*, vol. V, p. 250.

²¹ *Ibidem*, vol. III, București, 1975, p. 248.

²² *Ibidem*, vol. V, p. 70.

nicilor luați pentru ocina Neaicului să pună semnele „de cătră alții, cum iaste leagea și obiceiul țării”²³, iar doi ani mai târziu, la 1646 (7154) iulie 2 cartea hotarnicilor prelua identic formula, pentru a o aplica practic.²⁴ Poate că semnalarea acestei formule la jumătatea secolului al XVII-lea nu este lipsită de semnificație, dar totuși sensul real întâlnit aici rămîne tot cel al obiceiului țării, ca lege orală.

Terminologia documentelor, aparent ambiguă și inexactă, ilustrează de fapt două aspecte esențiale: în primul rînd că, în pofida inexistenței unei legislații autohtone scrise pînă la jumătatea secolului al XVII-lea, nu poate fi vorba totuși de un hiatus legislativ, ci atestă că a existat și a funcționat o lege orală, bine fundamentată în realitățile socio-economice. În al doilea rînd, inițiativa acestor reglementări juridice a fost comunitatea umană, românească, susținută de domnie atît prin rolul său decizional, cît și prin efectul cunoștințelor sale de drept, inspirate din pravilele bizantine.

Din erudita investigație întreprinsă de Valentin Al. Georgescu reiese că, în perimetrul țărilor române, pînă în momentul apariției legilor scrise autohtone, au circulat numeroase pravile bizantine, pe care de altfel le și identifică într-o listă cuprinzătoare și bine documentată. Printr-o demonstrație pertinentă, autorul susținea că, în general și printr-un mecanism complex, s-a manifestat o puternică influență bizantină în țările române, iar exemplul tipic îl reprezintă domnia lui Alexandru Iliaș, despre care afirma că „împărțea dreptatea avînd pe scaunul de judecată cărțile de drept bizantin (Vlastares, Malaxos)”²⁵. Un alt argument plauzibil adus erau îndemnulirile lui Matei al Mirelor către același domn, formulate în cronică sa, recomandînd folosirea înțeleaptă a „legii țării” și în același timp a „legilor împărăției”²⁶. Și totuși semnificativă este nuanțarea terminologică a cunoscutului bizantinolog, considerînd că nu era vorba de aplicarea efectivă a legii bizantine, ci de receptarea sa pe cale consuetudinară, subliniind că poate fi apreciată chiar ca „un proces cutumiar și că multe din rezultatele ei intră în sfera obiceiului și în orice caz a legii țării”.²⁷ Se pare totuși că existența acestor variante legislative a contribuit mai de grabă la formarea unei educații juridice decît la influențarea obiceiurilor și a practicilor privind hotărnicia, mai ales că foarte puține conțineau referiri concludente la această practică funciară.

O afirmație a autorului în cadrul aceleiași lucrări după care „nu s-a impus niciodată teoria consacrată de unele texte bizantine, dar niciodată contrazisă de altele, că întărirea prealabilă în altă judecată este o condiție sine qua non a aplicării ulterioare a unui obicei”²⁸, venea să contrazică într-un fel ideea susținută anterior, cînd lansase termenul sugestiv de „drept domnesc cutumiar”²⁹. Infirmarea se află în numeroase documente din Țara Româ-

²³ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, XV/3.

²⁴ Ibidem, CLI/24.

²⁵ Valentin Al. Georgescu, *Bizanzul și instituțiile românești...*, p. 96.

²⁶ Ibidem, p. 225.

²⁷ Ibidem, p. 226.

²⁸ Ibidem, p. 42.

²⁹ Valentin Al. Georgescu, Ovid Sachelarie, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611–1831)*, partea II, București, 1980, p. 94.

nească, în special cele referitoare la instituția hotărniciei, căci crearea unui obicei putea avea loc în cadrul comunității umane, dar pentru a dobândi calitatea respectivă era totuși necesară confirmarea domnească și verificarea sa prin repetiție. O concretizare a acestui fenomen juridic ar putea fi procedura de întărire a unor drepturi funciare în baza hotărării anterioare a domnilor, frecvent menționată în hrisoavele domnești, aceasta devenind uneori argument unic pentru reînnoirea proprietăților. De altfel, Valentin Al. Georgescu admitea existența acestei proceduri, recunoscând că „nu lipsesc însă documentele care pun totuși temei pe hotărâri vechi, pronunțate sub alt domn, ce acordă acestora valoare de instrumente probatorii sau o valoare de obicei respectat ca atare, nu ca act juridic al domnului respectiv...”³⁶.

Intr-adevăr, procedeul reîntăririi dreptului de proprietate a unor hotare în baza deciziilor domnilor anteriori a cunoscut o asemenea frecvență și răspândire în Țara Românească în secolele XIV—XVI încât ar putea fi considerată ca o primă lege scrisă a țării și ar putea fi definită ca „legea domnului”. În virtutea acestei practici, Mircea cel Bătrîn reîntărea la 1392 satele Jcovăț, Sușița, etc. Mănăstirii Tismana, precizînd: „Mai întii întăresc cele dăruite de sfînt răposatul părintele domniei mele Ioan Radu voievod...” iar apoi, în continuare: „După aceasta întărește domnia mea cite a dăruit sfînt răposatul fratele domniei mele Dan voievod...”³¹. În 1493 (7001) aprilie 10, Vlad Călugărul întărea Mănăstirii Tismana „seliștea numită Bahna și cu tot hotarul din amîndouă părțile seliștei Bahnei și Vîrful lui Vlad pînă în hotarul Brebonei, pentru că a aflat domnia mea în cartea bunicului domniei mele Mircea voevod și în cartea părintelui domniei mele...”³².

Obiceiul este preluat și prelucrat în procedura de hotărnicie, renunțîndu-se la clauza rudeniei, astfel că verificarea și citarea actelor anterioare devine unul din principalele instrumente juridice probatorii, avînd o largă valabilitate temporală. De aceea în 1544 (7052) iunie 7 Radu Paisie, judecînd pricina pentru hotarul satului Stroești între Mănăstirea Bistrița și Mănăstirea Argeș, înainte de a da verdictul, arăta: „...am cercetat și am judecat împreună cu toți cinstiții vlastelini ai domniei mele și am citit domnia mea și cărțile altor domni care au fost mai înainte, din zilele vechi”³³. Acest argument juridic va rezista cu aceeași valoare probatorie pînă în secolul al XIX-lea, suferind mici influențe din partea legislației care își făcuse apariția la mijlocul secolului al XVII-lea, dar și unele modificări determinate de diversificarea tipologiei actelor. Cu timpul s-a transformat în obicei, fiind inclus în sfera probelor scrise. Așa se face că la 1776 iunie 8 boierii departamentului al 2-lea acceptau o „carte de hotărnicie a 12 boieri, cu leat 7237”³⁴.

Elaborarea și aplicarea legilor autohtone în Țara Românească, avînd referiri concrete la procedura hotărniciei, au avut totuși o restrînsă rezonanță în documente începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Reorga-

³⁰ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești...*, p. 33.

³¹ *D.R.H.B.*, vol. I, București, 1966, p. 41.

³² *Ibidem*, p. 381.

³³ *Ibidem*, vol. IV, p. 202.

³⁴ *Acte judiciare din Țara Românească...*, p. 111.

nizarea juridică din secolul al XVIII-lea, însoțită de completarea codului legislativ cu noi creații autohtone, au facilitat permeabilitatea noțiunii și a conținutului pravilei în privința formularului diplomatic. Hotărnicia cauzată de eliberarea din rumânie a lui M. Gălășescu și Iane Brătianu ridică înaintea domnului Alexandru Ipsilanti o mare dificultate, la 1776 martie 23, și anume dacă slobozirea se făcuse „după pravilă”, adică fără pământ³⁵.

Interesantă este tendința de fragmentare și de identificare a pravilei, ca expresie juridică de reglementare a pravilei, cu conținutul tematic diferențiat, căci în concepția epocii se conturase tentația de individualizare a lor pînă la acceptarea ca legi separate chiar de către autoritățile juridice. Anforaua boierilor Departamentului al 2-lea din 1776 decembrie 2 emisă pentru pricina lui Constantin Săulescu pentru moșia Drăgoești, lansa două asemenea pravili, diferențiate prin conținut și titulatură: „... după atita cercetare ce am făcut și noi, acum numitu Constantin Săulescu nu are nici o dreptate asupra moșii aceștia, nici după pravilele de vînzare... ”³⁶ Detalierea operațiilor de vînzare lăsa oarecum să se înțeleagă în ce consta mecanismul financiar al acestei pravili de vînzare. Dar actul arăta că dreptatea nu-i revenea lui Constantin Săulescu „nici după pravilele stăpînirii, fiindcă au trecut ani 63 dă cînd stăpînește neamul boierilor Bengești, care pravili nu sloboade nici ascultare să dăm la o pîră ca aceasta”.

Detalii semnificative asupra conținutului „pravilii stăpînirii” sînt oferite de anforaua Departamentului al 2-lea din 1776 iunie 8, dată pentru moșia Bengești. Anunțînd că pricina exista de 28 de ani, boierii judecători adăugau: „am urmat cercetării noastre după pravilele stăpînirii ce orînduiesc 10 ori 20 ani la aceste pricine, însă 10 ani cînd vor fi față cei ce au pricini de stăpînire, iar 20 cînd lipsesc, iar nu mai mult”³⁷. Alăturarea celor două termene dezvăluie esența verdictului, dar importantă este strădania comisicii de a judeca după pravilă și nu oricum. Mai ciudată apare poziția domnului, exprimînd în rezoluție, netemeinicia termenului de judecată, deși în final a acceptat propunerea boierilor. Aceeași orientare imprimau deciziei lor și judecătorii pricinii Mănăstirii Dintr-un lemn, la 1778 ianuarie 23, arătînd că „mănăstirile au voe după pravilă să-și caute stăpînirea pînă la 40 de ani”³⁸. În rezoluția sa, domnul contestă însă acest drept, iar argumentele sale dezvăluie aspecte inedite asupra conținutului pravilii, dar mai ales asupra procedurii de interpretare și de aplicare, susținînd că această „cerere este fără de nici o orînduială și dreptate acum peste atita sumă de ani și nu poate a să ajuta la această cerere cu cuvîntu ce zice că mănăstirile au voe pînă la 40 de ani, pentru că acea voe este la mănăstiri cînd au moșia pierdută, neștiută, ori cărți prăpădite, iar la aceasta care au fost de față în vedere și de primit în 38 de ani, nu poate avea nimeni fel de dreptate”. Intervenția domnului confirma astfel nu numai funcția sa de judecător suprem al țării, ci și mai ales o profundă cunoaștere a legislației și obiceiurilor țării.

Dreptul bizantin, receptat de timpuriu de jurisdicția Țărilor Române, atît în lege cît și în obicei, a ajuns a fi menționat în documente abia la mijlocul secolului al XVIII-lea, iar frecvența citării sale în documentele emise

³⁵ *Ibidem*, p. 42.

³⁶ *Ibidem*, p. 240.

³⁷ *Ibidem*, p. 109, 309.

³⁸ *Ibidem*, p. 528.

de Alexandru Ipsilanti dobândește o semnificație aparte. E. Cernea, recunoscând influența decisivă a legii agrare bizantine asupra hotărârilor domnești, o definea ca pe un „cod de poliție rurală”³⁹. Se constată însă că, deși citate în actele de hotărnicie, articolele din legea imperială utilizate ca argumente juridice, conțineau prevederi foarte generale, aplicabile unui spectru larg de chestiuni juridice. Astfel, la 1776 iunie 18 boierii Departamentului al 2-lea, judecând pricina pentru moșia Bîrsești, au respins reclamația lui Ion Traistă și a altor rumâni pe motivul că nu aveau acte doveditoare, „ci numai cu o hotărâre nedată în scris”, iar în sprijinul deciziei lor citau pasajul din pravila imperială: „Care acea hotărâre nefiindu dată în scris, nu are chios de la pravili, fiindcă zice pravilele la cartea împăraților, titlu 1, chiar așa zicind că orice hotărâre a judecătii să să facă în scris după pravilă și așa să aibă întărire, iar hotărârea ce să face împotriva pravililor nedată în scris să nu aibă nicio întărire”⁴⁰.

Prevederi din pravila imperială privind stăpînirea și vînzarea bunurilor sint extrase și citate și în anaforaua din 1778 noiembrie 7: „Deci cercetîndu-să în pravilile ce poruncescu la o pricină ca aceasta, am găsit în cartea a 2-a a împăraților, titlu 3 zicind că: „văzînd cinevași că i să vinde lucrul său de alții și va face tăcere, de nu va sta cu împotrivire de a-și diafendepsi lucrul lui, nu numai că pierde acel lucru, ci să și pedepsește”. După citarea fragmentului, judecătorii aplică imediat și verdictul: „după care, după poruncile aceștii pravili, numitul pîriș este în vină”⁴¹. Rigurozitatea comisiei de judecată este aici uimitoare, pentru că ținea să adauge și alte prevederi pravilnicești menite să confirme temeinicia hotărîrii date: „Mai cercetîndu-să pravilile și pentru stăpînire am găsit la cartea 50 a împăraților, titlu 1, zicind chiar așa, cum că: „văzîndu-și lucrul său că să stăpînește dă cinevași și va trece 10 ani și nu va face pîră ca să-și ia acel lucru întru stăpînire, il pierde, iar pentru cei înstriinați la altă parte, ce nu vor fi față, acelora li să dă soroc de ani 20 a-și căuta”. În virtutea aceluiași articol din legea imperială anaforaua din 1778 iunie 8 respingea cererea lui Stan Jitescu și a altora de a-și recupera moșia Urseasca de la popa Ion și Hrizea. Dar importanța actului constă și în aluzia la un alt articol al pravilei, avînd o deschidere mai generală. Boierii judecători arătau că: „Numiții pîriți făcură cerere de o carte de blestem asupra vecinilor ca să mărturisească tot adevărul adică, că <nu> au stăpînit pîriții aceștia niciodată”, dar puterile lor decizionale erau limitate de pravilă: „De care noi nu îndrăznim a hotărî, fiind împotriva pravilor ce poruncescu ca martorii să nu să silească”⁴². De aici rezultă că acțiunea directă a legii în viața juridică a Țării Românești avea un aspect benefic, dar și limitativ, modificînd în mare măsură procedura autohtonă tradițională.

O altă lege bizantină cu efect asupra Țărilor Române a fost protimisul, deseori amîntit de actele de hotărnicie, dar problema raportului dintre elementul autohton și influențele bizantine, după secolul al XV-lea au fost cu competență analizate de Valentin Al. Georgescu în repetate rînduri⁴³, încît chestiunea poate fi socotită pentru moment epuizată.

³⁹ Emil Cernea, *Curs de istoria statului și dreptului românesc*, București, 1961, p. 272.

⁴⁰ *Acte judiciare din Țara Românească...*, p. 122 – 123.

⁴¹ *Ibidem*, p. 223.

⁴² *Ibidem*, p. 113.

⁴³ Valentin Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului român*, București, 1965, p. 410.

Pravilele românești apărute cu întârziere în circuitul sud-est european au rezervat de la început spații rezonabile problemelor de proprietate și eventualelor delictive ce decurg de aici. „Îndreptatea legii”, reeditind într-o formă restructurată „Cartea românească de învățătură” din Moldova de la 1646, este primul cod legislativ autohton al Țării Românești inspirat după „Legile agrare bizantine”, iar după alte opinii autorizate și „după opera de drept penal a lui Prosper Farinaccius⁴⁴. Capitolul 1, intitulat „Pentru plugari, vina de întii” conținea o încercare de definiție a delictului de proprietate prin încălcarea hotarelor: „Cade-se a tot plugariul să-și are și să-și lucreze pământul cu dreptate, iară să nu cumva să îndrăznească a eși de în hotarul lui să apuce hotarul vecinului său”⁴⁵.

De fapt, într-un articol anterior, în glava 294, purtând chiar precizarea provenienței după legile agrare ale lui Iustinian, se conturau drepturile și interdicțiile asupra proprietății în general, trasându-se cadrul ce putea genera viitoarele conflicte: „De va merge vreun plugariu la vreo țarină fără voia celuia ce iaste țarina, de o va semăna, acela să nu ia nemică, căce o au arat sau o au sămănat, ca să-i piară și sămînța ce au sămănat”⁴⁶.

Acceptind totuși ideea unor abuzuri prin încălcare, pravila domnească în glava 296, zac. 2, propunea distincția acestor cauze, pe de o parte a „eși neștine de în hotarul lui și va micșora hotarul vecinului său”, alături de varianta cind „va fi schimbat hotarul. . .” În ambele situații erau prevăzute măsuri restrictive și nu întâmplător în pofida unor mici diferențe de limbaj, acestea erau asemănătoare. Condiționarea în ambele cazuri era în funcție de momentul săvîrșirii abuzului, astfel că „de s-a faci aceasta la vremea plugului, cîndu-ară pământul, acela să-și piarză lucrul și osteneala ce va fi făcut acolo”, iar dacă schimbarea hotarului va interveni „cînd și-au sămănat sămînța, atunci să-ș piarză și sămînța și arătura și toată roada ce va face acel pământ, ce-au sămănat pre loc striin, pentru că au călcat hotarul altuia”.

O chestiune de nuanțare juridică apare în capitolul următor (zac. 3) pentru că se adresa numai plugarilor și nu posesorilor de pământ, iar formula era la început numai de recomandare, de sugestie a poziției concrete, precizîndu-se că „aceluia dăm învațătură să nu ia nemică dentr-acel pământ, nice pentru munca lui, nice pentru arătură, nice din roada ce va face. . .”, pentru ca în final tonul să se înăsprescă, adăugînd că nu are voie să ia nimic dacă „va intra în pământul altuia, de-l va ara sau-l va și sămăna și nu va fi întebat pre stăpînul pământului”. Era clarurat astfel un nou tip de abuz, acela egat de efectuarea muncilor agricole și respectiv de beneficierea de produse rezultate, excluzînd doar aparent hotarul și dreptul de proprietate. În lcapitolele următoare (zac. 4—7) chestiunea schimbării moșiilor în funcție de timpul agricol era tratată din aceeași perspectivă.

Existența unei asemenea prevederi în legislația Țării Românești a determinat adoptarea unor măsuri speciale de către domnie în legătură cu moșiile aflate în conflict, multe dintre ele fiind consemnate în poruncile pentru hotărnicie. În 1759 iulie 21 Scarlat Grigore Ghica recomanda ispravnicului de Prahova, Gheorghe biv vel armaș, însărcinat cu cercetarea moșiei Ciobanca a mitropoliei, impresurată de Constantin Ioniță Guliano, ca pînă

⁴⁴ Idem, *Bizantul și instituțiile românești*. . . , p. 119.

⁴⁵ *Îndreptarea legii*, 1652, ed. critică, București, 1961, p. 281.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 280.

la elucidarea hotarelor „dijma dupe pământul ce va fi cu pricină să stea la un loc pînă să va izbrăni alegerea moșiei”⁴⁷. Deci legea devenea scheletul în jurul căruia se adăugau alte hotăriri și decizii domnești, mai mobile și mai nuanțate, în funcție de complexitatea situațiilor concrete, avînd o valabilitate temporală mai extinsă sau mai limitată.

Pentru conflictele dintre sate „Îndreptarea legii” prevedea că „atunci, acolo trebuie să socotească judeașele să facă dreptate”. Totuși, prevedea o soluție generală ca să „să dea acel loc pentru carele să pricească, acela să-l dea celora ce să va afla că l-au ținut mai multă vreme”⁴⁸. Nu intra însă în discuție atacarea juridică a unei proprietăți (sat) bine hotărnicit anterior, pentru care existau probe: „... fără numai cînd va fi hotar bătrîn, ținearea cea veache aceea biruiaște...”

Distrugerea semnelor de delimitare a unei proprietăți, indiferent de natura sa, era aspru pedepsită, conform glavei 308 zac 89, unde se prevedea că „ceia ce vor răsiți casele altora (...) pentru să-și aleagă ale lor case sau de vor strica garduri de la vii, acelora să li se taie mîinile”. Pedepsa era aplicată numai cînd fapta era comisă „fără dă voia judecătoriaului”, lăsînd să se dințeleagă că o hotărîre judecătorească putea îndreptăți pe cineva să-și reia dreptul chiar și pe această cale, care în alte condiții era socotit abuz.

Pravila românească prevedea însă și posibilitatea comiterii abuzului, astfel că în vina a 13-a din zac. 33, intitulat „Pentru furii care țin drumurile fără arme”, se stipulau două alternative în care se putea săvîrși, una se referea la cel „carele va muta hotarul cu puterea lui”, iar cealaltă la cel care „va fi mutat *furiș, singur*”⁴⁹. În ambele cazuri, pravila conținea sancțiuni, dar totuși, din punct de vedere juridic, se constată o distincție a vinovăției, reflectată și în diferențierea pedepselor. Astfel, în primul caz, cînd vinovăției, reflectată și în diferențierea pedepselor. Astfel, în primul caz, vinovatul muta hotarele „cu puterea lui, stînd cu arme să facă războiu”, deci abuzul era violent și pedeapsa devenea mai dură: „aceluia să-i dea *cercetare pe truș*”. În schimb cînd abuzul era săvîrșit pe „furiș”, pravila prevedea ca „aceluia să-i fie certarea cu bani, ce să zice să plătească pradă”.

La cele două posibilități de încălcare a hotarelor pravila a adăugat însă și o a treia, aceea de *incitare la abuz* (zac. 34), amintind pe „cel ce va îndemna pre altul sau *va trimite* de va muta hotarul”. Pedepsa prevăzută era oricum mai blîndă dar este de remarcat că trebuia aplicată cu aceeași măsură și asupra făptașului și asupra inițiatorului: „acela să se cearte împreună cu cel ce l-a trimis, *tot un feliu de certare*”.

Un alt delict prevăzut în pravila de la 1652 din Țara Românească în capitolul 34 inculpa pe „cel ce va lua piatra hotarului sau măcaru lemn ce va fi semnat hotarul”, creîndu-se și în această situație două alternative, una cu „acela ce va fi știînd că iaste semn de hotar” și a doua cînd „să va afla că *n-au știut*”. Sancționarea era de asemenea diferită, astfel că pentru primul caz se prevedea că „se va certa ca un fur”, deci delictul era asimilat cu furtul, în general, iar pentru a doua, se acorda o circumstanță atenuată, limitîndu-se doar la pedeapsa corporală, deci „numai să-l bată”⁵⁰.

⁴⁷ Arh. St. Buc., fond Mitropolia Țării Românești, VII/3.

⁴⁸ *Îndreptarea legii...*, p. 281.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 320.

⁵⁰ *Ibidem*.

Prima pravilă autohtonă apărută în Țara Românească, în capitolele rezervate chestiunilor de hotar, conținea mai multe măsuri de amendare fizică și materială și mai puțin soluții de rezolvare a conflictelor sau elemente de procedură. De aici s-ar putea trage concluzia că instituția hotărniciei se afla la acea dată într-un stadiu incipient din punct de vedere juridic.

La 1780, după aproape un secol și jumătate „Pravilniceasca condică”, elaborată, emisă și aplicată începând cu domnia lui Alexandru Ipsilanti, venea să completeze reglementările privind hotărnicia în Țara Românească. Preocupări și proceduri noi au fost cuprinse în noua lege a țării, remarcându-se în special ideea de competență profesională: „... pentru aceasta am orînduit Domnia mea oameni iscusiti și vrednici spre a săvîrși această treabă, ca să izbărească și să aleagă hotarele”⁵¹. Dar atribuțiile trebuiau îndeplinite nu oricum, ci „cu toată luarea aminte și căzută iscodire”. Mai deosebit apare angajamentul oficial exprimat în final, avînd o notă profund umanistă, prin care hotărnicia urma să se facă „fără de a nu face niciun fel de cheltuială săracilor”.

Noua organizare administrativ-juridică și-a găsit rapel în pravilă, prevăzîndu-se compoziția aparatului și a instanțelor de judecată, astfel că „la judecătoria fiecărui județ să fie orînduți pururea cîte doi slujitori de-ai județului ca să se afle slujind la orice trebuințe se vor întimpla”⁵². Cu acest prilej erau fixate și noile atribuții juridice ale ispravnicilor, urmînd ca „să aibă volnicie și ispravnicii să judece”. Erau prevăzute și cazurile speciale: „Cînd ispravnicii nu vor avea să caute alte pricini ale județului, atunci orînduitul judecător să cerceteze judecățile împreună cu dîșii, adunîndu-să la un loc...” Această explică desigur compoziția și variațiile instanțelor de judecată, semnalate în documentele vremii, în special în pricinile pentru hotărnicie.

Evoluția și importanța instituției hotărniciei la acea dată este ilustrată de introducerea, în capitolul intitulat „Pentru protimisii”, a obligativității trasării hotarelor cu prilejul vînzării proprietății, mai ales atunci cînd nu existau alte acte doveditoare. De aceea, se arată că „de nu vor avea zapise sau cărți vechi, să se lămurească întii hotărnicia și cercetarea de cît loc stapînește, orînduindu-să hotarnici sau făcîndu-să cercetare cu amănuntul și de față de către toți vecinii, și după ce va lua acea trebuincioasă adevărîntă în mîna lui, atunci să poată să vînză”⁵³. Era inclusă și o chestiune de procedură, ca „la aceste cercetări să fie de față și martori vrednici de credință, care să iscălească în zapise, întru care să cuvine a arăta și hotarele și stînjenii după cartea de hotărnicie”. Deci hotărnicia cu conținut neconflictual era prevăzută prin lege în ideea prevenirii viitoarelor abuzuri, fără a se considera că împovărează atribuțiile organelor locale.

Contribuția luminatului domn Constantin Mavrocordat la perfecționarea procedurii juridice privind hotărnicia a devenit lege în 1780, iar noul act legislativ ținea să menționeze aceasta, arătînd că „Hotărnicia să aibă a să urma întocmai după orînduiala ce au făcut răposatul întru fericire Constantin

⁵¹ *Pravilniceasca condică*, 1780, ed. critică, București, 1957, p. 78.

⁵² *Ibidem*, p. 80.

⁵³ *Ibidem*, p. 136.

voievod Mavrocordat, însă să aibă a să săvârși prin trei judecăți, iară nu patru, adică numai cu 6, 12, 24 boieri”⁵⁴.

Se institua cu acest prilej o categorie și o funcție distinctă, presupunând o specializare juridică, cea a hotarnicilor de moșii, la numirea lor recomandându-se totuși a se respecta vechea ierarhie a dregătorilor: „Hotărnicii să să numere după vechiul obicei ce s-au urmat, adică după trepte și după dregătorii”. Erau reglementate și veniturile lor, care trebuiau să provină de la cei vinovați... să aibă a-și lua numai cheltuiala lor de la cel ce să va dovedi că năpăstuieste”, subliniindu-se mai înainte că „hotarnicii să nu aibă a lua havaet pentru osteneala ce vor face la hotărnicii”. Deci le reveneau sumele rezultate din amenzi, dar se aplica și aici o distincție, în funcție de gradul de vinovăție, astfel că cel ce „năpăstuieste prin știință, călcînd el hotarele”, va plăti toată suma, „iar de stăpînește prin neștiință, ceca ce au găsit, atunci să se plătească cheltuiala de către amîndoa părțile după analoghie”.

Pentru hotărniciile neconflictuale situația era mai clară, iar suma rămînea la latitudinea comisiei: „Iar de ca vrea stăpînul vreunei moșii pentru mai multă siguranție să-s hotărască moșia lui, făr de a nu avea pricină cu cinevași, atunci să plătească singur el cheltuiala hotarnicilor, ce-i va cere”. Singurul dregător care putea să ia havaet din această activitate era marele portar, căruia i se dădea dreptul „să aibă a lua havaet de la hotărnicie cite bani dooa sute, adică un galben vechiu”, iar criteriul era mai mult în funcție de „numărul hotarnicilor”. Dar pe lângă aceasta beneficia și adjunctul său, deși sumele în acest caz se pare că aveau altă proveniență, pentru că se stabilea ca „vel portărelul să aibă a-și lua treapădul județului și cheltuiala lui”.

Acumulările permanente înregistrate în privința hotărniciilor în Țara Românească au determinat acel salt calitativ al perfecționării procedurii juridice, marcat prin introducerea lor sub forma unor articole bine concepute și structurate în legea țării, promulgată la 1780. „Trăsura” a ajuns să fie considerată o procedură obligatorie în delimitarea hotarelor, prevăzîndu-se reglementări executorii de detaliu „Cînd să va face hotărnicie și iaste să se tragă moșia, să aibă a să trage cu stînjenu cel vechiu cu care să dovedește și să arată suma acelor stînjini”⁵⁵.

Evoluția în sistemul de măsurare a proprietăților este evidentă, dar pentru că intenționalitatea legii nu consta în simpla semnalare a sa, ci în legalizarea efectivă a modernizării, în acest sens se fixa ca „numărul sumei stînjenilor ce iaste să se scrie acum în cartea de hotărnicie să se scrie după stînjenu de acum”.

Tot în cadrul procedurii juridice se înscrie și recomandarea modalităților de utilizare a probelor scrise și orale în adoptarea deciziei finale. La început se stabilea ca „atunci” cînd se face hotărnicie să fie de față toți vecinii cu toate scrisorile lor și propunerea criteriului obiectivității reale a instanței de judecată în analiza tuturor tipurilor de probe, apreciind că aceasta era singura cale de stabilire a adevărului, de aceea recomanda în continuare „să nu razime asupra altor hotărnicii ce să vor fi făcut mai nainte, ca după acelea să urmeze, că poate acelea să fie greșite”. Din analiza generală a documentelor ulterioare anului 1780 se constată însă o lipsă de receptivitate față de această prevedere,

⁵⁴ *Ibidem*, p. 140. La 20 iunie 1776 instanța, formată din 48 de hotarnici încă mai funcționa, după cum atestă actul emis ca urmare a conflictului dintre Apostol și Pătru pentru niște muni. (*Acte judiciare din Țara Românească...*, p. 132–134).

⁵⁵ *Pravilniceasca condică...*, p. 140.

căci procedura tradițională de acceptare ca probă decisivă a unei hotărâncii anterioare a fost aplicată în continuare pînă în secolul al XIX-lea.

Vechiul delict al mutării pietrelor de hotar era reluat și stipulat într-o formulare mai complexă, renunțându-se însă la diferențierea propusă anterior, de încălcare voită sau nevoită. Se păstra numai amendarea faptei săvârșite în cunoștință de cauză și mai ales pe ascuns, pedeapsa fiind numai de ordin material: „Oricare din cei ce să pricinuiesc, se va dovedi că nu au mutat hotarele ci hoțeste au împresurat locul celuiilalt, să plătească toată cheltuiuala”⁵⁶. Formularea lăsa să se întrevadă că vinovatul era de două ori pedepsit, pentru că preciza în continuare că trebuia să intre „și supt pedepsa ce orînduiesc pravilele împărătești”.

„Pravilniceasca condică” a fost susținută în aplicarea sa printr-o serie de măsuri domnești, formulate în hrisoavele date înainte și după promulgarea legii. Astfel în 1775 octombrie 23 Alexandru Ipsilanti emitea actul de reglementare a atribuțiilor ispravnicilor cu precizarea de titlu „și în care se anunță întocmirea condicii pravilnicești”⁵⁷. Alături de prevederile generale privind procedura juridică valabilă în cazul conflictelor de proprietate, au existat și altele referitoare la hotare și hotărânci. Anunțînd constituirea departamentelor de judecată, domnul stabilea ca „la aceste trei departamenturi să fie și cite doi dvornicea orînduiți ca să să trimită, fiind trebuință, de la judecată, ori pentru vreo cercetare sau pentru ca să caute semn de hotară, cum și alte asemenea”. Era o atestare evidentă a evoluției instituției hotărânciei și constituirea unui aparat juridic-administrativ specializat.

Procedura juridică pentru hotărâncie la nivelul ispravnicilor era revăzută în porunca domnului din 1775, prin care Alexandru Ipsilanti transmitea: „... să aduceți pe toate părțile față cu cărțile și scrisorile lor și întîi prin judecată să alegeți”⁵⁸. Criteriile de judecată erau cele tradiționale, cuprinse în obiceiurile pămîntului, dar pe care actul domnesc la reamîntea: „Lămurind partea sau stînjăni fieștecăruia după scrisori sau după stăpîniri vechi”. Obligațiile ispravnicilor în cazul soluționării pricinii erau clare: „și dă vor rămînea toate părțile odihnite la hotărîrea judecătii, să dea zapis iscălit de toți că sînt odihniți”. Importanță și nouă este recomandarea următoare că numai în cazul cînd toți vor fi nemulțumiți, „așa li să va orîndui hotărânci”, iar pentru aceasta era necesară anunțarea la divan („după înștiințarea ce ne veți face”), cu obligația ca datele să fie complete („cu numele boierilor ce-i vor cere, cu toții de obște sub iscăliturile lor”). Procedura de recurs era însă omisă, urmînd a face obiectul unui act ulterior, de aceea numai se puncta ca pentru cei care „nefiind odihniți... să-i trimiteți la divan cu carte de judecată”.

Taxele juridice printre care și cele pentru hotărâncie erau reglementate prin porunca lui Alexandru Ipsilanti din 1780 februarie 1, fixîndu-se diferențierea prețurilor în funcție de natura și valoarea serviciilor: „Dă cartea dă hotărâncie cu răvaș ce să face cu *pecetea țării* să să ia cite parale 60”⁵⁹. În schimb, pentru cartea ispravnicilor suma prevăzută era nu mai mult de „taleri treisprezece și jumătate, bani treizeci”.

Separate de prevederile cuprinse mai tîrziu în lege, actul domnesc stabilea havaetul marelui portar: „de ia vel portarul cînd să *hotărâsc moșii*... dă boieru cite un galben vechiu, adică dă bani dooă sute”. Venitul portărelui

⁵⁶ *Ibidem*, p. 142.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 167.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 187.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 176.

lui era identic cu cel exprimat în cuprinsul legii: „portărel pentru osteneala lui să ia treapădul județului”. Deosebite sînt însă mențiunile privind veniturile hotarnicilor, care, deși erau principalii dregători în cercetarea juridică și în efectuarea operațiilor agrimensurale, nu trebuiau să primească nimic: „Boierii hotarnici *sa nu ia nimic*”. Singura înlesnire consta în faptul că nu suportau cheltuielile de deplasare și de întreținere pentru toată durata hotărniciei și că aceasta era achitată „dă către cei ce au pricini și au ridicat hotarnici”.

Atribuțiile hotarnicilor erau fixate prin porunca din 1776, „potrivit trepte și dregătoriei”⁶⁰, trasa totodată și linia procedurală de urmat, mai întii prin soluționare la isprăvnicie, asupra căreia nu se insista, pentru că detaliile fuseseră anunțate cu un an mai înainte (1775), pentru ca apoi, „cînd nu <se> va odihni vreo parte sau amîndouă părțile la judecata ispravnicilor, să vie la domnie”. Deci noutatea, consta în reglementarea recursului, cu ocazia căruia se stabilea că reclamanții aveau obligația „să vie la domnie cu cartea aceea a ispravnicilor”, fiind socotită principala mărturie și apoi „să ia hotarnici, întii din boiernași, adică din cei ce n-au îmbrăcat caftan”. Alegerea trebuia făcută de „fieștecare din cei ce să pricesc”, dar nu oricum, ci „din partea lor cite trei judecători, cari toți să fie șase”, totuși menționîndu-se că „fieștecare este drept un obraz”. Precupărea pentru exactitate rămîne legată de fixarea semnelor, de aceea se arăta că „ei măsurînd moșiia și despărțînd fieștecăruia dreptul, va despărți cu semne”.

Alături de pravile și de actele domnești oficiale, în această epocă au circulat și primul cutumiar scris, redactat de celebrul jurist Mihai Fotino și care avea un capitol special consacrat hotărnicilor. Identificat și semnalat pentru prima dată de Valentin Al. Georgescu, acest cod scris al cutumelor din Țara Românească consemna exclusiv acele obiceiuri procedurale contemporane, fără a face vreo incursiune în formele tradiționale anterioare. De aceea erau reluate într-o formulare generală prevederile poruncii din 1776, îmbogățite și cu alte dispoziții ale domnilor Constantin Mavrocordat și Alexandru Ipsilanti, referitoare la atribuțiile juridice locale și superioare.

Pornind de la obligația isprăvniciei de cercetare a hotarelor și actelor „în caz că una din părțile împricinate sau amîndouă părțile nu s-au mulțumit” era consemnată în continuare întreaga procedură de recurs. Noutatea informațiilor consta în prezentarea procedurii de recurs la recurs sau mai precis de intervenție la organele juridice superioare. Chiar dacă această procedură orală nu era nouă în epocă, transpunerea sa în scris, într-o formă juridică discursivă oferea cadrul legal și stabil de acțiune, iar pentru cercetarea ulterioară prezenta avantajul informației concentrate și decantate.

Se cuvine menționat că importanța cutumiarului consistă mai ales în existența sa ca tip de act, de pravilă scrisă, decît în ineditul informațiilor concentrate, cel puțin în privința hotărnicilor.

Analiza atentă a documentelor atestă că prevederile „Pravilniceștii condici”, dată în domnia lui Alexandru Ipsilanti, la 1780, au cunoscut o largă aplicare în practică după această dată, deși multe pricini de hotar își găsiseră rezolvarea mai înainte, în baza aceluiași soluții propuse de noua lege, demonstrînd că această reglementare legislativă nu făcea decît să ridice la nivelul unei largi generalități deciziile concrete adoptate anterior.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 186.

Deși în afara sferei temporale propuse, se cuvine a fi menționată în rîndul pravilelor autohtone care reglementau hotărniciiile, „Legiuirea lui Caragea” (1818), importantă prin noutatea informațiilor, prin prelucrarea juridică a unor date anterioare și prin acumulările de cutume juridice semnalate pînă la începutul secolului al XIX-lea, aceasta conturîndu-se drept saltul calitativ necesar și stabil.

Tendința de modernizare se poate constata chiar din adoptarea unor noi formule de exprimare și de interpretare a datelor. Astfel, delictul de încălcare a hotarelor este înlocuit cu cel de strămutare a semnelor, iar recunoașterea sa ca abuz era condiționată numai de înlăptuirea „fără știrea stăpînirii”, sugerîndu-se deci că ar exista și a doua alternativă pozitivă, care ieșea din din această sferă. Și pedeapsa se modificase, dobîndind un conținut exclusiv pecuniar: „Care vecin fără știrea stăpînirii va strămuta semnu de hotar, să plătească drept pedeapsă păgubașului vecin atît cit să prețuiască locul care au însușit cu strămutarea semnului”⁶¹.

Referitor la hotărnicie, „Legiuirea lui Caragea” prevedea și situația cînd s-ar fi produs „amestecarea hotarului”, ceea ce echivala cu încălcarea fără voie sau necondiționată, din vechea legislație. Soluția propusă era ca moșiile „să se aleagă și să se descopere”, dar importantă aici era lărgirea mijloacelor de investigare și diversificarea probelor, de aceea pentru restabilirea adevărului, reclamanților li se cerea să vină” (1) cu cărțile lor de hotărnicie, (2) cu măsurătoarea moșiilor, de cîți stînjăni sînt, (3) cu semnele ce sînt puse drept hotară și (4) cu cîte mărturii dovedesc ceilalți răzorași și săteni și lăcuiitori celorlalte sate duprimprejur”⁶².

O altă contribuție importantă la instituția hotărniciei era adusă în articolul unde se formula obligativitatea ca atunci „cînd să întocmesc hotarele vecinilor ce au prigoniri, sînt datori să fie față cu cărțile lor și vecinii ce nu au prigoniri”, prevenindu-se astfel unele încălcări neintenționate ale hotarului.

Se instituia totodată ierarhizarea importanței acestor în recunoașterea adevărului, necesitate izvorită din viața cotidiană și din obicei, pentru ca atunci „cînd să trage moșia de vecini și unul dintr-înșii va arăta carte de hotărnicie cu sumă de stînjăni, atunci cel ce arată cartea de hotărnicie să-și ia mai întii stînjăni deplin, apoi cel ce are zapisul să ia prisosul”. Diversitatea situațiilor create, dar mai ales numeroasele controverse au avut drept consecință înscrierea prevederii ca „mai întii să-și ia stînjăni deplin cel ce are sumă de stînjăni și apoi celălalt”.

Procedurile de măsurare și de fixare a semnelor sînt mult mai detaliate stipulate în noul cod legislativ, dovedind o mai accentuată mobilitate a gîndirii juridice, rezultată din confruntarea cu realitatea concretă, dar și din competența profesională a dregătorilor specializați. Pentru aprecierea și rezolvarea corectă a pricinilor se prevedeau două situații distincte, una cînd existau „seneturi de stînjăni”, dar „nu va avea și semne netăgăduite” și alta, cînd nu aveau nici scrisori de stînjăni „nici semne netăgăduite”⁶³.

În întîmpinerea aceluiași intenții de corectitudine și exactitate era introdus un mijloc suplimentar de măsurare a moșiilor, conform articolului 8: „Pentru mai multă a hotarelor deslușire, de acum înainte, să să măsoare și

⁶¹ *Legiuirea Caragea*, ed. critică, București, 1955, p. 16.

⁶² *Ibidem*, p. 18.

⁶³ *Ibidem*.

lungul moșiilor”, recomandându-se „să să treacă în cartea de hotărnicie”. De fapt nu era decît o formulă de legiferare a unei practici mai vechi, semnalată în documente chiar înainte de această dată.

Uncle reglementări legislative mai vechi au fost reluate, reformulate și completate, în ideea de a deveni un instrument juridic cît mai util, pentru a face față complexității problemelor ivite în procedurile de hotărnicie, așa cum se constată în privința stîngerului ca unitate de măsură unanim acceptată (art. 9) sau în fixarea semnelor (art. 11).

Erau prevăzute și dregătorii noi sau cel puțin în titulatură, cu conținut juridic, precum „Vechilul de judecăți”, așa cum reiese din articolul 1, și care avea funcția de a înlocui pe judecătorul numit inițial: „Vechilul de judecăți iaste cel ce să orînduiește de altul să să judece în locul lui”⁶⁴, avînd însă obligația de a avea numirea în scris: „Vechil fără adevărînță în scris să nu fie primit la judecată” (art. 2). De fapt procedura înlocuirii judecătorului din diverse motive nu era o noutate în jurisdicția Țării Românești, aceasta făcîndu-se cu aprobarea și imputernicirea scrisă a domnului. Din contextul articolului legislativ reiese că noutatea consta în transferarea dreptului de înlocuire a sa de la autoritatea juridică supremă, domnul, către una subordonată ierarhic, poate chiar de nivel local.

O altă noutate a legii rezulta din desființarea termenului limită de anchetă pentru hotare, ceea ce depășea rigorile restrictive ale legiurilor agrare împărătești, stabilindu-se că: „Prigonirea cea pentru călcare de pămînt și de hotare între vecini *n-are soroc*”⁶⁵.

Un spațiu amplu era rezervat probelor scrise, propunîndu-se chiar o tipologizare a lor: „Dovezile de judecăți sînt de două feluri, adică sau cu meșteșug sau fără meșteșug”⁶⁶, iar criteriile de departajare prezentate „in extenso” aveau, în mod surprinzător, o profundă orientare juridică, astfel că „dovezile cu meșteșug” erau cele „cite le izvodesc judecătorii cu istețimea lor”, deci cele provenite de la organele juridice, iar cele „fără dă meșteșug dovezi numim cărțile mărturii, jurămîntul, cartea de blestem și cazna” deci actele de proveniență particulară. Se stabilea și o anume prioritate a actelor ca probe în fața instanțelor de judecată: „Cărțile publice au mai multă credință decît cele particulare”⁶⁷.

A fost introdusă și o altă modificare esențială în selecția probelor scrise, conform căreia „Nimeni cu o carte ce să pomenește în altă carte nu poate să ceară cevași, de nu va arăta-o pe aceea...”. Noua prevedere venea în contradicție cu practicile curente anterioare, de aceea aplicarea este mai puțin înțilnită în documente, căci pînă tîrziu s-a menținut obiceiul folosirii ca argument juridic al actelor citate în alte acte.

Tendința spre laicizare a procedurii este evidentă prin impunerea în textul legii ca probă decisivă a jurămîntului prestat înaintea judecătorilor, aceasta neexcluzînd desigur și existența în paralel a jurămîntului religios. Jurămîntul laic a fost semnalat în documente chiar mai înainte de a fi codificat, mai ales cu prilejul hotărnicțiilor.

Importanța „Legiurii lui Caragea” constă în elaborarea sa pe criterii juridice moderne, ceea ce a constituit de altfel și motivația menționării sale în

⁶⁴ *Ibidem*, p. 96.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 156.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 164.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 168.

acest context. Dacă pravilele anterioare din 1652 și 1780 se dovedeau a fi codificări ale unor măsuri punitive și constrictive în legătură cu abuzurile posibile, preocuparea evidentă a sa era îndreptată spre determinarea procedurii și găsirea soluțiilor juridice, inclusiv în privința hotărnicilor și a delictelor de hotar și mai puțin a pedepselor adecvate. Având desigur o mai largă receptivitate față de obiceiul pământului, noua lege se remarcă și prin diversitatea și detalierea chestiunilor abordate privind instituția hotărniciei.

La sfârșitul acestei investigații privind formele de reglementare legislativă a pricinilor de hotar în Țara Românească, se impune concluzia că legislația autohtonă, apărută deja cu mare întârziere, a cunoscut o slabă receptivitate din partea autorităților juridice centrale și locale, ilustrată de altfel și de conținutul documentelor. Citarea sporadică a pravilelor, atît în actele domnești cît și în cele ale organelor administrativ-juridice rămîne totuși criteriul cel mai corect, dar și unic de interpretare a conjuncturii juridice din Țara Românească în secolele XIV—XVIII.

Reconstituind desfășurarea evolutivă a procedurii juridice și mai ales a formei decizionale, se constată că pînă la data apariției primei pravili românești autohtone, domnul a dispus de inițiativa exclusivă în soluționarea situațiilor conflictuale sau neconflictuale pentru hotărnicii, avînd ca instrument juridic orientativ obiceiul pământului ca expresie a legii orale. Comunicarea hotărîrilor se făcea prin intermediul actelor sale care dobîndeau astfel o valoare decizională de referință, fiind citate în documentele ulterioare drept modele unice și imuabile. Se poate admite deci că așa s-a ajuns la constituirea unui nou obicei, al cărui creator dar și beneficiar era domnul, instituîndu-se o nouă formă de reglementare legislativă scrisă, concretizată prin hrisovul domnesc și care ar putea fi definită sub numele de „Legea domnului”. Sub acest titlu generic, care ar putea fi înlocuit oricînd cu un altul, pot fi cuprinse o multitudine de decizii și dispoziții domnești rezultate din fuzionarea obiceiului cu gîndirea juridică domnească, purtînd mai totdeauna confirmarea marelui divan al boierilor. În sprijinul acestei ipoteze, funcționale în Țara Românească, pledează conținutul tuturor actelor emise de către cancelaria domnească, susținută și de existența unei tipologii bine conturate a formularului lor diplomatic.

Apariția primei pravili românești și mai ales aplicarea sa avea să producă modificări în structura vieții juridice a Țării Românești, reflectată în special asupra procedurii de hotărnicie. Astfel, chiar și în stadiul schematic al „Îndreptării legii”, se profila posibilitatea instaurării legii ca autoritate de sine stătătoare, căci domnul avea libertatea să o aplice așa cum dorea, dar se simțea totodată constrîns de prevederile sale. Efectul limitativ exercitat de „legea țării” a fost de altfel sesizat de Valentin Al. Georgescu, dar se pare că autorul exagera, incluzînd aici și obiceiul pământului, deși în continuare ținea să concluzioneze că aceasta s-a manifestat prin „legalitatea dreptului scris”⁶⁸.

Privită din această perspectivă, citarea sporadică a pravilelor în documentele vremii (secolele XVII—XVIII) își află o explicație mai profundă și bine motivată, căci domnia, în dorința de a-și menține prerogativa juridică supremă de stat, a încercat să elimine cu subtilitate orice cale de constrîngere,

⁶⁸ Valentin Al. Georgescu, Petre Strihan, *op. cit.*, p. 40.

chiar și de natură teoretică. Forma orală a obiceiului pământului îi permitea aplicarea modulată în funcție de împrejurări, dar în același timp îi asigura și dreptul unic al redactării sale scrise. Astfel, documentele reflectă obiceiul pământului prin viziunea domniei, într-o variantă cizelată și cenzurată, asupra căreia nu exista nici o altă posibilitate de intervenție scrisă. Aceasta contribuia mai mult la consolidarea „legii domnului”, atât în domeniul juridic, cât și în sfera mentalității sociale.

Meritul domniei a constat în acumularea și perfecționarea permanentă a cunoștințelor juridice, prin receptarea dreptului bizantin, transmis prin intermediul numeroaselor pravile care au circulat în secolele XIV—XVII în Țările Române. De aceea, „legea domnului poate fi considerată o simbioză între obiceiul pământului, legislația bizantină și deciziile proprii domnești, asigurând suveranului un cadru larg și primordial de acțiune. Pe acest fundal legislativ a avut loc crearea și evoluția aparatului juridic al Țării Românești și a procedurii juridice, totul purtând amprenta centralizării, ca o consecință a conservării supremației juridice a domnului.

Tot ca o caracteristică a acestei perioade, mai ales pentru epoca iluministă a domniilor fanariote, se conturează și inițiativa legislativă a domniei, nu în forma unor coduri complexe, ci a unor dispoziții juridice cu valabilitate temporală mai largă, orientate spre soluționarea unor tipologii de probleme. Așa se face că nenumăratele măsuri reformatoare privind procedura și organizarea juridică a Țării Românești, aparținând unor domni luminați, nu a putut fi cunoscută direct, la întreaga lor valență creatoare, ci doar printr-o percepere ușor alterată, rezultată din efectul lor indirect, consemnat în documentele contemporane. Încercările de reconstituire a inițiativelor juridice cum ar fi cele ale lui Alexandru Iliș sau mai târziu ale lui Constantin Mavrocordat, rămân lacunare și toate eforturile viitoare nu vor putea aduce decât noi interpretări mai mult sau mai puțin pertinente ale unui restrâns nucleu informațional. De fapt, acest neajuns a fost sesizat de timpuriu în literatura juridică și istorică, astfel că Ilie Minea, încă din 1927, ocupându-se de reformele lui Constantin Mavrocordat, sublinia că „reforma judecătorească nu s-a putut păstra, fiindcă nu s-a introdus și o anume colecție de legi”⁶⁹.

Există desigur și o explicație a acestui fenomen, anume că emiterea unor legi specializate de tipuri de probleme reprezintă totuși prerogativa unei societăți moderne, rezultate în urma evoluției de ansamblu.

În consecință, se poate afirma, ca un specific zonal, că pravilele elaborate în Țara Românească (secolele XVII—XVIII) au servit doar ca sursă de inspirație pentru domnie și nu au cunoscut o aplicare efectivă, ceea ce a contribuit la transferarea încărcăturii legislative pe seama actelor emise de domnie. De aceea, materializarea propunerii de culegere a tuturor obiceiurilor și a deciziilor domnești extrase din documente ar putea conduce la reconstituirea adevăratului cod legislativ al țării, oferind chiar posibilitatea unei periodicități juridice.

⁶⁹ Ilie Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, București, 1927, p. 79.

R É S U M É

La fixation des propriétés foncières a représenté un très important point dans les actes juridiques des Pays Roumains. Au long des siècles, un grand nombre de procès ont été des affaires cadastrales. Pour les solutionner, on a utilisé au début le droit de coutume, puis celui byzantin largement récepté par les roumains. Dès le XVIIème siècle des textes juridiques autochtones ont apparû, avec des spécifications cadastrales exactes.

P R É C I S

A very important part of the juridical reglementations in the Romanian Countries was to fix the limits of land properties. During the centuries numerous trials were of cadastral type. In order to solve them, in the beginning the customary law was used; later the Byzantine right whose provisions were largely accepted on this territory was adopted and starting with the 17th century original Romanian juridical text, with exact cadastral reglementations issued.